

לא יהיה לך אֱלֹהִים אֲחֵרִים

במשך הדורות התגאו יהודים רבים, בייחוד יהודי השוליים, בתרומה היהודית לתרבות העולמית: המונותיאזם, האמונה בא-ל אחד. גאווה זאת נפגמה מדי פעם בפעם, במעין רביזיוניזם תיאולוגי, בגעגועים לאלילות. לפני דורות ביטאו געגועים אלה את הקסם האסתטי שבאומנות האלילית, בניגוד לדרישותיו החמורות של המוסר המקראי. אינטלקטואלים רבים בדורנו הוסיפו לגעגועים נופך משלהם. האלילות נראית להם המקבילה הדתית של הסובלנות התרבותית, אחד האידאליים של המחשבה הפוסט-מודרנית: עֵם, עֵם ואלוהיו. האמונה באחדות הא-ל לעומת זאת, נתפסת כייצוג הדתי לטענה המתנשאת לפיה כל האמת נמצאת אצלי ורק אצלי. יש תרבויות בהן נוהגת מילת הנשים המיועדת לעקור מן השורש את ההנאה המינית ומתוך כך את הפיתוי לחטא, האם יש לי את הזכות לבקר אותן? לדעתי, כן! בעיני רבים עמדתי מראה על התנשאות תרבותית. התנשאות זאת עלולה להכשיר את כפיית ה"אמת" על אחרים, בלחץ חינוכי או תרבותי, ואולי אף בכוח, כגישתם הנפשעת של אלה הכופים היום את הדמוקרטיה בין הפרת לחידקל. יש פסול, אומרים הם, באמונה בא-ל אחד, קל וחומר - במוסר אחד, ובן-בנו של קל וחומר - במוסר מיני אחד. זה כבר יותר מדי.

על עקרונותיה של האלילות

האם טענות אלו נכונות? אין אנו אדונים על הרטוריקה של האחרים. אך כדי להבין נכונה את הבעיה שלפנינו עלינו לנסות ולהבין את מהותה של האלילות. עיקרה של האלילות נעוץ במנגנון פסיכולוגי בעל כוח עצום המשתלט פעמים רבות על האדם – ההשלכה. האדם האלילי השליך על עולם האלים שמעליו, את עולם הטבע שמסביבו ואת העולם הפסיכולוגי שבתוכו. השתמע מכאן, שאם האלים הם המודלים להתנהגות האנושית, אין משמעות לדבר על ערכים מחייבים המדריכים את ההתנהגות האנושית. באלילות הריאלי הוא האידאלי. לעומת זאת, בחוצפה יהודית, מתחה הנבואה ביקורת על תופעות רבות בנפש האנושית ואף על כללי המשחק של הטבע. מתוך כל היא חזתה אלטרנטיבה בה יגור זאב עם כבש ובה ישתנה האדם לטובה.

מנגנון ההשלכה פעל גם בפוליטיקה. ביטוי לכך נמצא במשא ומתן הדיפלומטי שבין יפתח לבני עמון בספר שופטים. שגרירי יפתח פונים למלך בני עמון המאיים על שבטי ישראל בעבר הירדן ואומרים לו: "הֲלֹא אֵת אֲשֶׁר יוֹרִישְׁךָ כְּמוֹשׁ אֶל-לְהִיף אוֹתוֹ תִּירֶשׁ - - וְאֵת כָּל אֲשֶׁר הוֹרִישׁ ה' אֶל-לְהִינוּ מִפְּנֵינוּ, אוֹתוֹ תִּירֶשׁ" (יא, כד). שגרירי יפתח דיברו כאן בשפה האלילית המובנת לעמונים: הזכות הפוליטית אינה נובעת מהצדק אלא מהכוח. ניצחת במלחמה, "הוכחת" את זכותך. אלא שיש רובד עליון יותר. מלחמות הצבאות בארץ

מבטאות מלחמות האלים בשמים ותוצאותיהם. אין לי ספק שיפתח לא האמין בקיומו של פְּמוֹשׁ, ונראה לי שהוא אף לא האמין שכוח וזכות זהים. הוא מוסיף לטענה התיאולוגית נימוקים משפטיים. בני ישראל לא כבשו את ארץ חֶשְׁבוֹן מעמון אלא מן האמורי, דבר המודגש כבר בתורה (במדבר כא). שאיפות רבת בני עמון מהווים הפרה של הסטטוס-קוו, שלפי הערכת יפתח, קיים כבר שלוש מאות שנה. אכן, לפי האלילות יש לכל עם אל משלו, אך סובלנות לא יכולה לנבוע מכך. אידיאל השלום של ישעיהו (ב, ד): "לא יִשָּׂא גוֹי אֶל גוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה" לא יכול היה להתגלות אלא מתוך האמונה בא-ל אחד שכולנו בניו ושאינו נזקק למלחמות כדי לנצח את אויביו שבשמים. .

ביל"ו באור ה'

ה הייתה היהדות הקלאסית אומרת על הפלורליזם הפוסט-מודרני? אנסה בחוצפתי לענות על שאלה זאת "בשמה", תוך התייחסות לנבואת מיכה על אחרית הימים (פרק ד), נבואה הזוהה כמעט לחזון ישעיהו (ב, ב-ה): "וְהָיָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים יְהִיָּה הָרַב בֵּית ה' נִכּוֹן בְּרֹאשׁ הַהָרִים... וְהָלְכוּ גוֹיִם רַבִּים וְאָמְרוּ לָכוּ וְנַעֲלָה אֶל הָרַב ה'... כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה - וְדִבֶּר ה' מִירוּשָׁלַיִם... לֹא יִשָּׂאוּ גוֹי אֶל גוֹי חֶרֶב וְלֹא יִלְמְדוּ עוֹד מִלְחָמָה..." מיכה מסיים נבואה זאת בפסוק שבהבנתו מתקשה אני זה זמן רב: "כִּי כָל הָעַמִּים יֵלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהֵיו - וְאֶנְחָנוּ יַלְדָּ בְשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד".

מה פשרם של דברים אלה? מתי ילכו איש בשם אֱלֹהֵיו? המקבילה בישעיהו אולי מבהירה את משמעות הדברים האלה: "בֵּית יַעֲקֹב! לָכוּ וְנִלְכָּה בְּאוֹר ה'". הרד"ק, ר' דוד קמחי, מפרש את הפסוק בעקבות ר' אברהם אבן עזרא: "כִּי כָל הָעַמִּים יֵלְכוּ אִישׁ בְּשֵׁם אֱלֹהֵיו - עד אותו זמן... עד שישבים המלך המשיח לדרך הטובה... וְאֶנְחָנוּ - אבל אנחנו בית ישראל יַלְדָּ בְשֵׁם ה' אֱלֹהֵינוּ לְעוֹלָם וָעֶד, כי אף על פי שיחריב הבית ונגלה מארצנו לא נמיר א-להינו באל אחר אלא נלך בשמו כל הימים..." במילים אחרות, עד אחרית הימים ילכו העמים בשם אלהיהם, ואנו נדבוק באמונתנו, למרות כל הקשיים.

אין ספק שזאת קריאה נאותה של הפסוק. ולמרות זאת מתגנבת לתוכי המחשבה שמשמעות נוספת טמונה בו. אולי, למרות שהאלילות אסורה אף לבני נח, לא כל כך אכפת לקב"ה אם לא יעבדו אותו כל העמים. אולי, מלמדת אותנו התורה שמספיק לו שעם אחד, לא גדול במיוחד, יהווה עדות בודדת לקיומו, לקיום א-ל השוכן מעבר לעולם וטומאתו: "אֲתֶם עַדִּי נֶאֱמַר ה'" (ישעיהו מג, י). באחרית הימים ירצו העמים לעלות להר ה' וללמוד את תורתו. ברוכים הבאים! ועד אז? עד אז, אכפת לקב"ה רק אנושיותם של האומות. דבר זה בא לידי ביטוי בולט בנבואותיו של עמוס על העמים השונים. תוכחתו של עמוס אינה מתייחסת לעבודת האלילים בעמים שמסביב: "עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי" האומות אבליג, אומר הקב"ה בפיו של עמוס, "וְעַל אֲרֻבָּעָה לֹא אֶשְׁיבֵנּוּ". ואנו שומעים את רשימת החטאים: "עַל דּוֹשֵׁם בְּחֶרֶצוֹת הַבְּרָזָל אֶת הַגִּלְעָד (דמשק)... עַל הַגְּלוּתָם גְּלוּת שְׁלֵמָה לְהַסְגִּיר לְאֹדֹם (עזה)... עַל הַסְגִּירָם גְּלוּת שְׁלֵמָה לְאֹדֹם וְלֹא זָכְרוּ בְּרִית אֲחִים (צור)... עַל רָדְפוֹ בְּחֶרֶב אֲחִיו

וְשַׁחַת רַחֲמָיו וַיִּטְרֹף לָעֵד אֶפֹּו וַעֲבָרְתוּ שְׁמֶרָה נֶצַח (אדום)... על בְּקָעַם הָרוֹת הַגִּלְעָד לְמַעַן הִרְחִיב אֶת גְּבוּלָם (עמון)... על שָׂרְפוֹ עֲצָמוֹת מֶלֶךְ אֲדוֹם לְשִׂיד (מואב)... "הַתּוֹכַחָה עַל הָאוֹמוֹת מִמוֹקֶדֶת בַּהֲתַנְהוּגוֹתֵם הַמוֹסֵרִית. זֹאת הִטְעָנָה הַיַּחֲדָה שִׁישׁ לִקְבִ"ה עֲלֵיהֶם. לַעֲוֹמֹת זֹאת כִּשְׁתּוֹכַחַת הַנְּבִיא נּוֹגַעַת לָנוּ, נִשְׁמַעַת נִימָה שׁוֹנָה: "עַל מֶאֱסָם אֶת תּוֹרַת ה' וְחֻקָּיו לֹא שָׁמְרוּ וַיִּתְּעוּם בְּזִבְיָהֶם אֲשֶׁר הִלְכוּ אַבֹּתֵם אַחֲרֵיהֶם". כֹּאן נַעֲוָצָה מִשְׁמַעוֹת הַמְּשִׁימָה הַקְּשָׁה הַמוֹטֶלֶת עֲלֵינוּ.

יש בפסוקים אלה לדעתי, סובלנות כמעט פלורליסטית (דברים ד יט) שיכולה לדור עם הבלי הפוסטמודרניזם. למה לנו להפריע לכם באמונתכם? תנו לנו רק להמשיך בעדות שהוטלה עלינו. זהו מוקד הרעיון של בחירת ישראל, וכאן ההסבר להסתייגות המסורתית מהפצת אמונתנו על ידי גיור. דלתות היהדות פתוחות בפני כל מי שרוצה להצטרף אליה בלב שלם, כדי להתקרב לקב"ה. אין היא מועדון 'אקסקלוסיבי' שאת הכניסה אליו אנו רוצים לחסום על ידי סלקטורים. אבל אין היא מפעל מונופוליסטי, הרוצה להכריח את כולם לקנות את סחורתו.

המונופול הוא אכן סכנת המונותיאיזם. דתות מונותיאיסטיות מסוימות ניסו לכבוש את העולם, בעזרת המיסיון או החרב, למען האמת שבדתם. מתוך כך מתקיימת בהיסטוריה תופעה אבסורדית. הבאים להגשים את מה שבעיניהם היא המצווה הדתית הגדולה ביותר, חוטאים ומתחייבים עבורה בחטאים המוסריים הקשים ביותר, עליהם עמד עמוס. המונותיאיזם היא האמונה הטהורה ביותר. היא חדלה להיות אלילות, אך לפעמים היא נשארה עבודה זרה.